

TÜRKİYE'DE İLK SOSYALİST HAREKET "İŞTİRAK ÇEVRESİ" NİN SOSYALİZM ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Yusuf Tekin
Cumhuriyet Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

• • •

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de kendilerini sosyalist unvanı ile tanıtmaya cesaretini gösteren ilk hareket olan İştirak Çevresi hakkında bilgi vermeyi ve yayınlarından hareketle çevrenin sosyalizm algılayışını analiz etmeyi kendisine konu edinmiştir. Bu amaçla önce, Türkiye'deki sosyalist hareketin kurucusu olarak kabul edilen İştirak Çevresi ve bu çevrenin "reisi" Hilmi Bey hakkında bilgi verilmiştir. Ardından, İştirak dergisinin sosyalizm kavramı ve tanımlaması üzerinde yoğunlaşan 1912 yılı nüshalarındaki sosyalizm anlayışı değerlendirilmiştir. Yayınlarda, sosyalizm nedir, doğuş süreci nasıldır, sosyalizm ülkenin sorunlarına ne tür çözümler önermektedir ve ülkede sosyalist bir düzen nasıl kurulacaktır sorularına verilen yanıtlardan hareketle Çevre'nin sosyalizm algılayışını tartışılmıştır.

An Evaluation on the First Socialist Movement of Turkey: the İştirak Movement and its Perception of Socialism

Abstract

This study aims at exposing the *İştirak Movement* which was the first organization to openly identify itself with socialism in Turkey, by analyzing its perceptions of socialism based on its publications. Firstly the article focuses on Hilmi Bey, the leading figure of the *İştirak* who also has been known as the founding father of the socialist movement in Turkey. Secondly, it examines three issues of *İştirak* magazine published in 1912, in order to understand how they perceived socialism. Based on this examination, the study attempts to find the answers to the questions such as "what is socialism, what solutions does socialism offer to the political issues of the time, how the socialist system would be introduced in the country?"

Türkiye'de İlk Sosyalist Hareket "İştirak Çevresi"nin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme

I. OSMANLI DEVLETİNDE SOSYALİST HAREKET VE İŞTİRAK ÇEVRESİ

II. Meşrutiyet Türk siyasal hayatında sıklıkla "Hürriyetin İlânı" nitelendirmesi ile anılır. Bu nitelendirmenin önemli nedenlerinden bir tanesi, 1908 yılını takip eden çok kısa bir süre içinde ülke içinde birçok farklı düşünce akımı ve hareketin serbestçe propaganda ve örgütlenme hürriyetine kavuşmasıdır. Türkiye'deki genel anlamda "sol" hareket için de aynı dönemi nitelendirmeyi yapmak olasıdır. Müstebid Hakan'ın saltanatı süresince adeta köşesine çekilmiş ya da yer altında örgütlenmek zorunda kalmış birçok siyasal hareket, Meşrutiyetin ilânı ile kendilerini sınırsız bir serbesti içinde bulmuşlardır. Genel olarak "sol" hareket kabul edilebilecek daha önceki dönemlere ait ve bilinçli bir işçi sınıfına dayanmaksızın salt ekonomik amaçlı işçi hareketleri¹ hariç tutulursa; Türkiye'de çağdaş solun ortaya çıkış tarihi, II. Meşrutiyetin ilânından sonra, 1908-1925 arası dönemdir.

II. Meşrutiyetin ilânından sonra yoğunlaşan işçi hareketleri ve grevlerin ortaya çıkardığı bir anlamda kargaşa ortamı, Bâbıâlinin "Tatil-i Eşğâl Kanunu"nu çıkarması ile son bulmuştur. Bu olaylarla eşzamanlı olarak Osmanlı ülkesinde işçi haklarının savunulması amacını güden çeşitli örgütlerin kurulması gündeme gelmiştir. Bu çalışmanın konusu olan İştirak çevresi, Osmanlı ülkesinde genel anlamda "sol" ve dar anlamda ise "sosyalizm"i hem siyasal bir hareket olarak hem de basın yoluyla ortaya konan bir düşünce akımı olarak ilk kez tartışmaya açan İştirakçi Hüseyin Hilmi Bey ve onun çevresinde toplanan ve bazen parmakla sayılabilecek kadar az bir insan topluluğunu ifade

1 (TUNÇAY, 1991: 21). Bu tür işçi hareketlerine örnek olarak Tunçay, "gümüş akçelerin tağsis edilmesi suretiyle enflasyona sebep olduğunda ücretlerinin alım güçleri düşen cami işçilerinin topluca köylerine dönmelerini" verir. Ayrıca, Türkiye'de kurulan ilk modern işçi teşkilâtı 1871 tarihli Amelepverer Cemiyetidir. Kasımpaşa Tersanesi ve Beyoğlu Dabbağhanesi'nde çalışan işçilerin ücretlerinin ödenmemesi üzerine başlayan grevlerin çözümünde oynadığı rol de, bu örgütün ilk ciddi başarısı olarak kabul edilir.

eden bir entelektüel gruptur. Kendilerini sosyalist olarak tanımlamakla beraber, karşıtlarınca, işçi haklarını ve işçi grevlerini bir tür ün-nam yapma aracı olarak kullanan ve "fikir kulübü olmaktan ziyade bir geçim yolu, iş ve meşgale endişesi ile bir arada bulunan" (TEVETOĞLU, 1967: 19) bir çevre şeklinde tanınırlar. Aslında karşıt grupların yüzeysellik odaklı bu eleştirileri, İştirak gazetesinin ikinci kez yayınlanmaya başladığı Haziran 1912 tarihine değin çok da haksız olarak görülemez. Hareketin sosyalizme ilişkin düşünsel endişeleri, ancak 1912 yılı ve sonrasındaki yayınlarda dikkat çeker.

A. İŞTİRAKÇİ HİLMİ BEY (?-1923)

"Çevre"nin önderi konumundaki İştirakçi Hüseyin Hilmi Bey, İzmirlidir ve bir süre burada sivil polis olarak çalışmıştır. Hürriyet'in İlanı'ndan bir yıl önce Serbest İzmir Gazetesi'ni çıkarmıştır. Babasından kendisine miras olarak kalan evi satarak Romanya'ya gezmeye gitmiştir. Bazı kaynaklar bu seyahat sırasında şahit olduğu bir işçi nümayişi sayesinde Hilmi Bey'in sosyalizmle tanışmış olduğu bilgisini verir. Hilmi Bey'in Sosyalizm ile tanışması konusunda ikinci rivayet ise, kendisi gibi İzmirli olan Baha Tevfik tarafından "kandırılmış" olmasıdır. Yakın arkadaşı Bezmi Nusret Kaygusuz'un ifadesiyle, "yegne gayesi, şöhret yapmak ve büyükler katarına karışmak" olan Hilmi Bey, bu amacı için, 1923 yılında esrarengiz bir şekilde öldürülmesine kadar, değişik yayınlar çıkarmak, sivil toplum kuruluşlarını örgütlenmek ve önce Osmanlı ardından da Türkiye Sosyalist Fırkası'nı kurmak ve başkanlık görevini yerine getirmek gibi önemli çabalar içinde karşımıza çıkar (KAYGUSUZ, 1965: 78). 1922 yılında hayatının hazin bir biçimde sona ermesine değin bu mücadelede sosyalist çevrenin ve Fırka'nın "müessisi ve İyen-azil daimi reisi" olarak kalmıştır.

B. ÇEVRENİN YAYIN ÇALIŞMALARI

Hareketin ilk yayını, çevreye adını veren İştirak adı ile 26 Şubat 1910'da çıkar. Dergi öldürülen gazeteci Ahmet Samim ile ilgili olarak 13 Haziran 1910'da çıkan özel bir (17.) sayı üzerine Divan-ı Harb-i Örfi tarafından kapatılmasına değin toplam 16 sayı yayınlanır. 1 Eylül 1911 tarihinde Divan-ı Harb-i Örfi'nin izniyle, yeniden yayınlanmaya başlar ve 20. sayısında Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın beyanamesi ve programını yayınlaması üzerine yeniden ve süresiz olarak kapatılır.² Derginin yeniden yayına başlaması ise Haziran 1912'dedir. Derginin bu tarihe kadarki sayılarının içeriği, günlük siyasal haberler, olaylar ve özellikle işçi hareketlerini takip eden bir yayın niteliğindedir. 1912 yılındaki nüshalarının ilk üç sayısı tamamen fikri ağırlıklı ve

2 İştirak dergisinin 1910 yılında yayımlanan ilk 20 sayısı için bkz. KARAKOÇ, İrfan, "Osmanlı Basınında Öncü Bir Sosyalist Dergi", Mütferrika, Sayı 15 (Yaz 1999): 97-111.

"sosyalizm efkarını" halka öğretmek ve benimsetmek amaçlı bir dergi, kalan sayıları ise günlük haber ve olayları yansıtan siyasi bir gazete olarak karşımıza çıkar. Çalışmamız İştirak'in 1912 yılında dergi formatında çıkan ve düşünsel amaçların ağırlıkta olduğu bu üç sayısının analizi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

"Çevre" İştirak'in kapalı olduğu dönemlerde kısa aralıklarla "İnsaniyet", "Medeniyet" ve "Sosyalist" adlarını taşıyan yayınlar çıkarmıştır.

C. HAREKETİN PARTİLEŞMESİ

1. Osmanlı Sosyalist Fırkası

Meşrutiyet İstanbulu'nda "İştirak" gazete ve dergisi çevresinde ve Hüseyin Hilmi Bey'in önderliğinde solcu fikirler besleyen ve bunları yaymayı amaçlayan; "İkinci Meşrutiyetin siyasi fikir cereyanları içerisinde en zayıf olanı" olarak tanımlanan bu hareket 15 Eylül 1910 tarihinde "Osmanlı Sosyalist Fırkası" adıyla partileşmiştir (TUNAYA, 1996b: 95). Şüphesiz bu zayıflık; kadronun darlığı kadar sosyalist fikirlerin Osmanlı ülkesinde henüz "yeni"liği ile de yakından ilgilidir.

İştirak'de yayınlanan kuruluş beyannamesi ve programı, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın, sosyalist olmaktan çok liberal bir partinin programını andırır niteliktedir. Programdaki taleplerin birçoğu özgür ve güvenli bir ortamda genel seçimlerin yapılması, özgür bir matbuat rejiminin oluşturulması gibi daha çok siyasal hürriyetlerle ilgili liberal taleplerdir. Programda bunlar yanında, işçilerin çalışma şartlarının düzenlenmesine ve vergi reformuna ilişkin "solcu" talepler de, ağırlıklı olarak olmasa bile yer alır. Fakat Fırka, İttihat ve Terakki'nin kanunsuz şiddet uygulamalarının artması ve özellikle gazeteci Ahmet Samim'in öldürülmesi olaylarından sonra sosyalist endişeler yerine liberal bir söyleme kaymış ve ağırlıklı olarak işçi sorunları yerine, hukuk devleti, basın hürriyeti gibi konular üzerinde durmaya başlamıştır.

Fırka'nın programında dikkat çeken bir diğer nokta, daha ilk cümlede ortaya konan, harekete dinî referans bulma endişesidir. Osmanlı siyasal hayatındaki bütün siyasal hareketler için genel bir çaba olan dine dayalı bir meşruluk temeli arama endişesi, Osmanlı Sosyalist Fırkası için de geçerlidir. Genel olarak çevrenin yayınlarında da dikkat çeken, sosyalizmin İslâm'ın temel hükümleriyle çelişmediği ve İslâm'ın emrettiği düzenle örtüştüğünü ortaya koyma çabası Osmanlı Sosyalist Fırkası Beyannamesi'nin hemen girişinde, İslam'ın zekat müessesesine yapılan bir vurguyla kendisini hissettirir. "Ağniyanın servetinin kırkta biri fıkaranın hakkıdır. Ferman-ı İlâhi". Aynı çabaya benzer örnekler çoğaltılabilir. Yine bir örnek olarak İştirakçi Hilmi'nin İştirak'te yayınlanan "Şûrâ-yı Ümmet'e Cevap" başlıklı yazısı gösterilebilir. Hilmi burada, sosyalistliğin Hz. İsa ile başladığını, "İslamiyette dahi nice yt-ı kerime ve

ehdis-i şerife ile tayin ve tasdik" olduğunu iddia etmektedir (CERRAHOĞLU, 1975: 511). Aynı amaca matuf bir örnek olmak üzere; Türkiye Sosyalist Fırkası kurulduktan sonra çıkarılmaya başlanan İdrk gazetesinden şu cümle gösterilebilir: "...Memleketimiz ezeli bir sosyalist memleketidir. Şer' mübn-i Ahmed ise, esasen ahkm-ı münifesiyle bir sosyalist düsturudur. Ve bu düstura tamamen riayet olundukça, ahkam-ı şeriyeye beynel hakk muta' kaldıkça bu millet refah içinde yaşamıştır." ("Hak", İdrâk Gazetesi: 28 Nisan 1335). İştirak ve diğer bütün yayınlarında dinî meşruluk sorununu çözmeyi amaçlayan içerikte birçok yazıya rastlamak mümkün. Bütün bu yazılarda vurgulanan şey, sosyalizmin dinin özüne yabancı olmadığı ve hatta sosyalist olmanın Müslüman olmanın bir gereği olduğudur.

Osmanlı Sosyalist Fırkası, hiç bir zaman Osmanlı Mebusan Meclisi'nde temsilci bulunduracak güçte bir siyasi hareket olamamıştır. Fırka, İştirak'te çeşitli yazılar yazan İttihat ve Terakki'den Mecdi Efendi, ile Ahali Fırkası ve Ermeni Sosyal Demokrat Partisi'ne (Taşnak) mensup milletvekilleri ve bazı solcu azınlık temsilcileri ile dirsek teması sayesinde mecliste bazı çalışmalarda bulunabilmiştir (TUNÇAY, 1991: 33). Fırka; uluslararası alanda daha aktif bir görüntü çizer. Başta Fransa olmak üzere tüm Avrupa'daki sosyalist hareketlerle işbirliği yapılmış ve Sosyalist Enternasyonel'e üye olunmuştur (TUNAYA, 1998: 283).

İştirak Çevresi içinde Hüseyin Hilmi'den sonra adı üzerinde en çok konuşulan ikinci kişi Dr. Refik Nevzat'tır. Refik Nevzat eski bir Jön Türk'tür, Paris'te bulunduğu sıralarda Fransız sosyalistlerinden etkilenerek solcu olmuş, Hüseyin Hilmi çevresi ile irtibata geçmiş ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris şubesini kurmuştur. Bu çevre dışında sosyalistliği ya da sosyalist düşünceye yakınlığı ile tanınan bir başka kişi ise, Avukat Haydar Rıfat (Yorulmaz)'dır. Haydar Rıfat sosyalizm konusunda özellikle Fransızcadan yaptığı kitap çevirileri ile entelektüel çevrelerde kendisine yer edinen bir kişidir. Bunlara ek olarak, Baha Tevfik, Tevfik Nurettin, Hasan Sadi (Birkök), Seyfettin Arif gibi isimler sayılabilir (TUNAYA, 1998: 285).

2. Türkiye Sosyalist Fırkası

Hüseyin Hilmi Beyin 1913 yılında hükümetin genel baskı ve muhalefeti sindirme politikalarının bir sonucu olarak, tutuklanıp ardından Sinop'a sürgüne gönderilmesi üzerine, Osmanlı sosyalistliği için yaklaşık altı yıl süren bir suskunluk dönemi başlamıştır. Mondros Mütarekesi'nin ardından tekrar İstanbul'a dönen Hüseyin Hilmi Bey, 1919 Şubat'ında Türkiye Sosyalist Fırkası'nı kurmuştur. Bu kez Hilmi'nin yanında "ideolojik mürşit" konumunda ve partinin "kâtib-i umumisi" olarak Mustafa Fazıl (Çun) ile iki arkadaşı Şevket Mehmet Ali (Bilişin) ve Hasan Sadi (Birkök) vardır (TUNÇAY, 1991: 38). Bu

genç ve Avrupa'da eğitim görmüş kişilerin de katkısıyla, Hilmi Beyin bu defaki söylemi "daha sosyalist ve daha ayrıntılı"dır. Yeni kurulan partinin programında sosyalizmin amacı, eşitsizlik ve adaletsizliğe dayanan toplumun ana kuruluşlarını değiştirmek ve onu çekici bir duruma getirmek olarak tanımlanmakta ve üretim araçlarının devletleştirilerek uluslararası sosyalist ve işçi örgütleriyle işbirliği yapılması teklif edilmektedir.

Türkiye Sosyalist Fırkası, 1920 ilkbaharında Debbağhane, Tersane ve Tramvay grevlerinin yürütülmesine yardımcı olmuştur. Bu grevler Hüseyin Hilmi Bey'e büyük ün kazandırmış, grevlerin işçilerin zaferiyle sonuçlanması üzerine Türkiye Sosyalist Fırkası'na her gün yüzlerce yeni üye kaydı başlamıştır. Bu yeni üyelerin katılması ile fırkanın ekonomik durumu düzelmiş ve fırkaya bir genel merkez binası ile bir makam arabası satın alınmıştır. 1921, 1 Mayıs törenleri Hilmi Bey için büyük bir prestij olayına sahne olmuş ve bayramlaşma merasiminden sonra fırkanın girişimleriyle sonra fırka reisi olarak sadrazam tarafından kabul edilmiştir (TUNÇAY, 1991: 40). Fakat hareket adına tüm bu olumlu gelişmeler çok kısa bir süre devam etmiş ve 1922 Ağustos ayında Fırka sadece tabeladan ibaret bir duruma, reisi Hilmi Bey ise, bir masa çevresindeki sandalyeden başka etrafında hiç kimse olmayan bir duruma düşmüş; çok kısa bir süre sonra ise, Hilmi Bey hazin bir biçimde hayata veda etmiştir (TUNÇAY, 1991: 41).

II. "İŞTİRAK" VE SOSYALİZM

Çalışmanın bundan sonraki bölümü, İştirak'in, 20 Haziran 1912 Perşembe günü yeniden yayımlanmaya başladığı tarihten itibaren onbeş günlük bir dergi niteliğinde çıkan üç sayısındaki makalelerden hareketle "çevre'nin sosyalizm konusundaki entelektüel birikiminin irdelenmesine ayrılmıştır. İştirak, üç sayı onbeş günlük dergi olarak yayımlandıktan sonra; aynı yıl içinde 20 sayı kadar daha günlük akşam gazetesi olarak devam etmiştir. Onbeş günlük İştirak dergisi, Çevre'nin sosyalizm algılayışını ortaya koyması bakımından ilginçtir. Dergi bu üç sayı boyunca; "günlük konulara hiç yer vermeyen" ve "sosyalizmin açıklanmasına ağırlık veren" gayet entelektüel bir dergi görünümündedir (TUNÇAY, 1991: 35). Aynı yıl içindeki günlük İştirak gazetesi ise, yalnızca günlük haberler veren bir gazete konumundadır. Bu açıdan çalışmamız; İştirak'in onbeş günlük dergi olarak yayımlandığı üç sayıdaki sosyalizm algılayışı üzerine odaklanmıştır.

Dergi'nin imtiyaz sahibi olarak, Hüseyin Hilmi gözüküyor. Logosunda "Milletim nev'i beşerdir vatanım ruy-i zemn" mısraı, hemen altında "Journal socialiste İchtirak" ibaresi bulunuyor. Bu ibarenin altında ise; gazetenin "15 günde bir Perşembe günleri neşrolunur sosyalist gazetesidir" şeklinde bir yazı var.

İlk sayıda, "Almanya'da sosyalizmin mucidi Karl Marks" alt yazısı ile Marks'ın bir resmi birinci sayfadan verilmiş, resmin hemen yanında gazetenin amacı, bir kütüphane oluşturarak sosyalizmi "karilerine" anlatmak olarak gösterilmiştir.

A. SOSYALİZM TANIMLAMASI

Sosyalizm konusunda en çok kullandıkları argüman, sosyalizmin, bir sınıf kavgası sonucunda proletaryanın burjuvaziye karşı üstünlüğü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede proletarya şöyle tanımlanıyor: "*Marks'ın proletarya tanımı: "Proleterya iş buldukça yaşayan, ve sa'yi, sermayeyi tezyd ettikçe iş bulan bir amele sınıfıdır".* (ŞAHBAN, "Sosyalizmin Suret-i Tekemmülü", *İştirak*, No: 3, 5 Temmuz 1328) Tanımın devamında burjuvazinin de, kendi sermayesini haksız olarak proletaryanın sömürülmesine dayandıran bir sınıf olduğu vurgulanır. *İştirak* çevresi bu sınıf tanımlamalarından hareketle, sosyalizmi işçi sınıfı ya da proletarya ile burjuvazi arasında süren bir savaşın ürünü olarak anlamaktadırlar.

İştirak'e göre, burjuvazi kendi sermayesini ve hayat şartlarını sürekli olarak "ilerletmekte", buna karşılık işçi sınıfının durumu kötüleşmektedir. "*Burjuvazinin, tahayyül etmek bile mümkün olmayan bir sür'atle ilerlediğini, amele sınıfının şerit-i hayatiyesinin gitgide fenalaşdığını, arazi ve sanayi-i umumi bir temerküzle, yed-i kallin taht-ı tasarrufunda kalmakta olduğunu, ve buna karşı amele sınıfının seneden seneye milyonlarca artmasını gören bir çok adamlar, pek ziyade şâyân-ı teessüf olan bu halin önünü almak için cidden düşünmeğe başladılar. Müsavatsızlıktan zuhur eden felâket ve fatı tasor ederek hl-i hâzır teşkilât-ı iktisadiyeye karşı şikayetle insniyetin saadetini umumi bir müsavat ve uhuovetle elde edilebileceğini beyan eden bu kimselere "sosyalist" namı verildi.*" (ŞAHBAN, "Sosyalizmin Suret-i Tekemmülü", *İştirak*, No: 3, 5 Temmuz 1328) Sosyalizmin bu şekilde sınıf kavgasının bir sonucu olarak tanımlanmasından sonra, bu kavga sadece sosyalizmin ortaya çıktığı sorusu yanıtlanır. *İştirak*'e göre, bu kavga sadece sosyalizmin ortaya çıktığı bu yüzyılın olayı değil, tarihin her devrinde varolan bir kavgaadır. "*Sosyalizm bu gibi bed hevahanın iddia ettiği gibi iki üç şahsın menfaat-ı şahsiyesini idâme maksadiyle tesis etdirilmiş bir kitle olmayıp, insanların cemiyet halinde yaşadıkları zamandan i'tibaren bugüne kadar müteğâllibenin sunuf-u amele üzerinde icra etmekte olduğu istibdadı mahv ve ifna emeliyle kendi kendine neşv-ü nema bulmuş bir fikr-i rehakârdır.*" (RIFAT SÜREYYA, "Sosyalizm Nedir ve Maksad-ı Teşekkülü", *İştirak*, No: 1, 7 Haziran 1328)

Farklı bir tanımlama ise, ezilen işçi sınıfını bir sınıf bilinci içerisinde bir araya getirecek bir teori olarak yapılan sosyalizm tanımlamasıdır. "*Amele sermayedârânın keyf ve arzusuna, istibdad-ı hevesatına tâbi' olmakdan, onların her istediğini yapmak, her verdiğini kabul etmekden kurtulmak için ancak bir kitle halinde*

*müdafaa-i hukukun kâbil olacağını anlamışlar, bu cihetle teşkil ettikleri cemiyetle sosyalizm fikrini vücuda getirmişler, ve âtidedeki düsturu selamet-i insaniye namına vâz' etmişlerdir: 1. Kuvay-ı mülkiyenin mahv ve tahriri için amelenin bir kitle halinde teşklât-ı siyasiye ve iktisadiyesi. 2. Beynelmilel amelenin ittihâdile müşterek hareketi. 3. Sermayedârân cemiyatının ictimaiyun ve iştirakiyun suretine kalbi. Amele bu sayede sermayedârâna karşı teşkil ettiği sendikalarla kendi hakkını müdafaa etmiş olur, bazen vücuda getirdiği grevlerle büyük, hakikaten cesm sermayeye malik fabrikaların iflâsına sebebiyet veriyor." (RIFAT SÜREYYA, "Sosyalizm Nedir ve Maksud-ı Teşekkülü", *İştirak*, No: 1, 7 Haziran 1328) Bu tanımlamaya göre sosyalizm ezilen işçi sınıfını sendika benzeri kurumlarla örgütleyerek sermayedarlara karşı haklarını arayacak bir bilinç ve güç düzeyine eriştirecektir. Bu işçi örgütleri, sosyalizm aracılığıyla evrensel bir güç haline gelecektir.*

Bir başka nitelendirme ise, sosyalizmin ortaya çıkış süreci ile ilgili olarak dikkat çekiyor. Gazete, Marksizm, sosyalizm, komünizm ve hatta sosyal demokrasi kavramları arasında herhangi bir ayırım gözetmeksizin hepsini aynı değerlendirmeye tabi tutar. Avrupa'da anılan siyasal düşüncelerin başlangıçta birbirlerinden habersiz; toplumsal sorunlara yanıt bulmak amaçlı ütopyik teoriler olarak ortaya çıktığı ve zamanla bu sorunlara verilen ortak yanıtlar sayesinde toplumsal bir düzen önerisi niteliğini aldığı kanaatini taşır: "*Ondokuzuncu asrın evasıtında Almanyalı Karl Marks (1818-1883) ve yine Almanyalı Friedrich Engels (1820-1895) hususi tetebüatları neticesinde yekdiğerinden habersiz olarak ayrı ayrı bu hakikata vasil oldular. Sosyalizmi 'ütopya'dan çıkarıp ilmi bir esas üzerine vaz' etdiler. (Marks ve Engels'in sosyalizm hakkındaki nazariyelerine ilmi sosyalizm -Socialisme scientifique- namı verilir. Bir çok mesailde dahi mütalâaları vardır) İşte bu nazariye ve mütalâaların heyet-i mecmuuna 'Materialisme historique' ve bu nazariyeye sâlik olanlara 'Marksist'ler yahud 'sosyal demokrat'lar derler." (ŞAHBAN, "Sosyalizmin Suret-i Tekemmülü", *İştirak*, No: 3, 5 Temmuz 1328) Yazara göre sosyalizmi ütopyikliğinden kurtaran kişiler Marks ve Engels'tir. Bunların teorilerine bağlanan kişilere ise, Marksist veya sosyal demokrat dendiği belirtiliyor. Bu *İştirak* çevresinin Avrupa'daki bütün sol gelişmeleri sosyalizm adı altında toplamayı uygun bulduğunu göstermektedir. Sosyalizm-Marksizm-Komünizm ve Sosyal Demokrasi gibi bütün kavramlar eşdeğer siyasal terimler olarak nitelenmektedir.*

Sosyalizm ile, ilgili bir başka ilginç tanımlama sosyalizmin bütün insanları eşit kabul etmesi üzerine kurgulanır. "*Hülâsa-i kelâm sosyalizm doğrudan doğruya adem-i müsavata, esarete karşı bir isyan olup maksud-ı teşkili amele sınıfının kapitalistler nezdindeki hukuk-u meşruasının himayesidir." (RIFAT SÜREYYA, "Sosyalizm Nedir ve Maksud-ı Teşekkülü", *İştirak*, No: 1, 7 Haziran 1328) Buna göre, amele sınıfının kapitalistler nezdindeki eşitsizliği ve ezilmesinin çözümü sosyalizmdir.*

Bütün bu tanımlamalarda kullanılan önemli bir argüman sosyalizm fikrinin tarihin ilk dönemlerinde mülkiyet duygusu ortaya çıkmadan önce varolduğu ve insan doğasına uygun olduğu düşüncesidir. Sosyalizm aynı zamanda insan doğasının bir gereğidir. "*Sosyalizm kalb-i insanda mevcud bir haslettir insanları kibir ve gurura tahakküm ve saltanata sevk eden bütün esbab arızidir*" (M. ALÂADDİN, "Sosyalizmin Menabii", İştirak, No: 2, 21 Haziran 1328).

B. SOSYALİZMİN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ

Sosyalizmin ne zaman ve hangi şartlarda ortaya çıktığı sorusuna ilişkin yanıtlar İştirak yazarlarının üzerinde durduğu bir diğer unsurdur. "İlk Sosyalist Kimdir?" başlıklı bir yazıda yazar, "...*Her şey umumi olmalıdır, hatta eller, hatta gözler..*" gibi pek ifratkrane bazı tavsiyelerle sosyalistliğin ilk esaslarını vaz' etmiştir." cümlesiyle sosyalizmin kurucusu olma unvanını Platon'a verir. ("İlk Sosyalist Kimdir", İştirak, No: 1, 7 Haziran 1328) Benzer bir biçimde, Rousseau da, "*bugünkü ve yarınki şekl-i hükümet olan demokrasi ve sosyalizmin en büyük müdafii, en büyük mühendisi*" olarak tanımlanır. (MEMDUH SÜLEYMAN, "Jean Jacques Rousseau ve Nazariyat-ı İctimaiye", İştirak, No: 1, 7 Haziran 1328)

İştirak yazarları sosyalizmin ortaya çıkış sürecini açıklamaya, mülkiyet hissini ortaya çıkmasına değin toplumsal düzenin ideal bir komünist toplum olduğu öncülünden hareketle başlarlar. "*Sosyoloji bize gösteriyor ki, edvar-ı kabltarihdeki insanlar bir hayat-ı müsavi ile yaşarlardı. Herkes çalışır ve semere-i mesaisinden istifade ederdi. "Benim" ve "senin" fikri yokdu. Yiyeceklerini birlikte ihzar ederler. Müsavatan yaşarlardı, herkesin ğanaim-i tabiatdan müsavi bir suretde istifade etmek hakkı vardı. Bir yerde toplanıpda tasvîr ettiğimiz tarzda yaşayan insanların teşkil ettiği cemiyet-i ibtidaiyeye "komün" ismi verilir. Henüz o vakit sünuf-u ictimaiye mevcud değildi.*" (ŞAHBAN, "Sosyalizmin Suret-i Tekemmülü", İştirak, No: 2, 21 Haziran 1328). Mülkiyet ve sınıf kavgaları ile beraber insan ilişkilerinde başlayan sorunun çözümü ise, sosyalizm olarak sunulmaktadır.

İştirak yazarlarına göre; mülkiyet duygusunun gelişmesinin olağan sonucu sınıf çatışmalarıdır ve bu çatışmalar sosyalizmi siyasal bir düzen önerisi olarak ortaya koymuştur. "*Asırlardan beri edilen tecarüb-ü medide neticesinde sermayenin günden güne bir kısm-ı kâfilin eline geçmekte olduğu ve bu suretle sunuf-u amelenin birer mevki-i esaretde kaldığı görülüyor. Sermaye hadd-i zatında sa'yın bir semeresidir. Sa'y olmayınca sermaye ve sa'yde iştirak bulunmayınca büyük bir serveti ihzar etmek gayr-i mümkündür.*" (RIFAT SÜREYYA, "Sosyalizm Nedir ve Maksad-ı Teşekkülü", İştirak, No: 1, 7 Haziran 1328). Yine bu konuda bir başka makalede de benzer ifadeler var: "*Yani sermaye ile sa'y, amele ile sermayedarlar arasında makbul ve emniyet bahş bir çare-i hall bulunmamışdı. İbtida makineler hemen bütün insanları besler iken, şimdi (buhar makineleri) keşf olunmuş, el işlerine lüzum*

kalmamışdı, bu tebeddül anı hayat-ı umumiye-i ictimaiyede büyük bir tesir icrâ ederek sefâlet-i beşeriyeyi mucib olmuşdu! Amele ücreti azalıyor, zavalılar tedârik-i maişetden bile âciz kalıyorlardı!... İşte 'sosyalizm meselesini' doğuran bu gibi tesirat-ı elime-i ictimaiye ve esasiyedir." (BİRANKO MELCANOPULOS, "Sosyal Demokrasinin Zuhuru", *İştirak*, No: 2, 21 Haziran 1328). Aslında emeği ile sermayeye daha doğrusu üretime ortak olan işçiler, emeklerinin karşılıkları olarak sermayedar sınıfından karın tokluğu olarak nitelenecek bir ücret almış ve zulüm denecek bir davranış karşılaşmışlardır. *"Marks ve Engels zamanında iki büyük sunuf-u ictimiyenin -burjuvazi ve proleteryanın- ya'ni amele aralarındaki mesafe ve mübareze bütün vüs'atiyle tecell ediyordu. Sermayedârlar arasındaki rekabet za'ifleri mahv ile sermayeyi nisbeten küçük miktarda bulunan adamların yed'ine cem' ediyordu. Amelenin miktarı seneden seneye çoğalıyordu.* (Burada bir dipnot var. Dipnotta ise bu tarihlerde Amerika'daki işçi sayısındaki artış ve buna karşılık işçi ücretlerinin ne kadar arttığından bahsediliyor.) *Bunun netcesi ne olacaktı? Teşekkülât-ı ictimiyeye-i hâzıra ilânihaye devam edip gidecek mi idi? Marks ve Engels buna 'Hayır' cevabını veriyorlar."* (ŞAHBAN, "Sosyalizmin Suret-i Tekemmülü", *İştirak*, No: 2, 21 Haziran 1328). Yukardaki alıntılarda sunulan tarihsel süreç içerisinde karşılaşılan sorunun çözümünün sosyalizmi ortaya çıkardığı böylece gösteriliyor.

İştirakçilerin vurgu yaptıkları bir şey de, sosyalizmin önündeki tek engelin milliyetçilik olduğu konusudur. Milliyetçilik akımlarının güçlenmesi, İştirakçileri bu yoruma itmiştir denebilir. Bu türden yazılara bir örnek olmak üzere, Ruşen Zeki imzasıyla yayınlanan bir yazı örnek olarak sunulabilir. Yazıda, Sosyalizmin bütün insanları kardeş olarak gördüğü belirtildikten sonra, insanlığın içinde bulunduğu sefaletten kurtulma yolunda tek engelin milliyetçilik olduğu vurgulanıyor: *"Arz edeceğim şu ki, milliyet denilen merbutiyet beşeriyet için bir felâketdir. Çünkü onu aynı hayatta asırlarca süründürcektir"* (RUŞEN ZEKİ, "Sosyalizmin Terakkiyatı ve İstikbali", *İştirak*, No: 2, 21 Haziran 1328).

C. SOSYALİZM NE GETİRECEK?

Sosyalizmin ne getireceği ya da nasıl bir düzen önerdiği sorusu, İştirakçi'lerin en fazla yanıt vermeye çalıştığı sorulardan birisidir. Sosyalizmi insanlığın bütün sorunlarının çözümü olarak gördükleri söylenebilir.

Bu soruya verilen yanıtlardan biri şu şekildedir: *"Sosyalizm herşeyden evvel umumi bir müsvât verecek. Biri muhteşem apartmanlarda oturuyor, otomobillerle geziyor iken diğeri küçük müteaffin barakalarda, hasta ve alil, bir parça ekmek karşısında titremeyecektir. Biri diğesine hiçbir vakit baş eğmeyecektir. Kabiliyeti ve isti'dadı olan ileri gidecek, yükselecektir. Yoksa bugünkü müsamaha ile ağmaz aynle kabiliyetsizler ileri sürülmeyeceklerdir. Herkes çalışıp sa'yi nisbetinde iktıtaf edecek halbuki şimdi böyle*

değildir. Amele sa'yinin neticesini alamıyor, fabrikatör büyük kısmını gasb edib ameleye ancak açlıktan ölmeyecek derecede bir şey veriyor. Ta'lim ve terbiye meccânen olacaktır. Hal-i hazırdaki hünhar muharebeler kalkacak, bütün insanıyet bir muhabbet, bir samîmiyetle yekdiğerine merbut olacaklar. Milletler üzerine bar-i felaket olan askerlik kalkacak. Yukarıda dediğimiz gibi iştikal-i hazıra-ı hükümat kalkacaklar. O vakit yalnız cem'iyet-i beşeriyenin âmâlini irae eder, bir heyet-i idare bulunacak. Teşkilât-ı ictimaiye-i hazıranın neticesi olan katl, sirkat, intihar, fuşş, yalan, riya... kalkacak. İşte sosyalistlerin, bütün insanların ele geçirmesini istedikleri hukukun en ehemmiyetlileri bunlardan ibaretdir." (ŞAHBAN, "Sosyalizmin Suret-i Tekemmülü", *İştirak*, No: 3, 5 Temmuz 1328). Makalenin yazarı; sosyalizmin insanlığın çekmekte olduğu tüm sıkıntıları bitirecek bir çözüm olduğu inancını taşımaktadır.

İştirak yazarlarının üzerinde durduğu bir diğer konu, sosyalizmin öngördüğü ekonomik düzenin ortak mülkiyet olduğudur. "İşte beynelmilel sosyalist harekâtının maksad-ı esasile sosyalizmin maddi iktisadi programı bundan ibaretdir, bunun için de şahsi sermaye yerine müşterek bir sermaye usûlünün ikâmesi lâzımdır. Yani cemiyetin kaffe-i a'zasile vesait-i istihsaliye istikmal edilerek iştirak emvali kaidesi üzerine müesses olan usul-ü istihsal ile daha ziyade vahdeti haiz, sa'y-i milliden vücuda gelen bir şekl-i ictimaiyeyi teşkil etmektedir." (RIFAT SÜREYYA, "Sosyalizmin Hülâsası" (Tercüme), *İştirak*, No: 1, 7 Haziran 1328). Aynı konuya, bir başka yazıda ise şu cümle ile açıklık getiriliyor: "Aynı zamanda sosyalizmin şimdilik yegne maksadı hiçbir mevzu' ve ğarama tâbi' olmaksızın sermaye-i şahsiyeyi sa'ilerin müşterek sa'yine tebdil etmek olduğu da anlaşılır." (RIFAT SÜREYYA, "Tefrika", *İştirak*, No: 2, 21 Haziran 1328). Sosyalizmle gelecek ortak mülkiyet ile sermayedarların daha doğrusu üretim araçlarının mülkiyetine ortak olan insanlara sunulan bir başka kolaylık ise, uluslararası alanda planlanan birlikteliktir: "Sosyalizmde iki unsurun rol oynadığı nazar-ı dikkatimize çarptıor: 1. Unsur-u fikrî, ki erbab-ı ilmin telifat ve tetkikat-ı hakçayanalarile servetin tevzi-i hazırı şiddetle tenkit ediliyor. 2. Unsur-u fiili, ki amele cemiyetleri tarafından patronlara karşı taleb-i hak suretiyle tecelli nema buluyordu." (AKİF HİKMET, "Servet ve Sermaye-i Hazıranın Suret-i Teşkili ve Sosyalizm Fikri", *İştirak*, No: 2, 21 Haziran 1328).

Ortak mülkiyet dışında sosyalizmin getireceği en önemli yenilik olarak ise; "müsavat prensibi" üzerinde durulur. "Müsavat insanların en tabii bir hakkıdır. Ne arzın yetiştirdiği nebatat ve ne de ma'denlerden ihrac edilen mevadd müsavat kanununun haricine çıkamaz. Hakk-ı teneffüs, hakk-ı kelam nasıl bütün insanlara mahsus bir atâyâ ise hakk-ı maişet, hakk-ı saadet de öylece bütün insanların hakkıdır." (M.ALAADDİN, "Sosyalizmin Menabi-i", *İştirak*, No: 2, 21 Haziran 1328). Yazar çok basit bir şekilde sosyalizmin eşitlik getireceğini özetliyor.

D. SOSYALİZME NASIL ULAŞILACAK?

İştirak nüshalarında cevap aranan bir başka soru, sosyalizmin nasıl geleceği, yani sosyalist bir düzenin nasıl kurulacağı sorusudur. Bir devrim mi yoksa evrim mi beklenmeli sorusunu, İştirakçiler sürekli evrime dayanan öngörülerini alıntıyla cevaplamaya çalışmışlardır.

Sosyalist bir düzenin nasıl kurulacağı konusunda ilk yanıt, sosyalizmi isteyen insanların, yani ezilen sınıfın, yani proletaryanın birleşerek sosyalist ilkelere dayanan bir düzen kuracağı şeklindedir. Bu konu ile ilgili olarak: "*Meşhur Karl Marks her memleketde sosyalistlerin ayrı ayrı taleb-i hakk etmelerinden hiçbir semere hasıl olmadığını görmüş ve Sermaye (Kapital) nam kitabında: "Milliyet ve din mevzu' bahs olmaksızın bütün sosyalist grupları ittifak ve tevhid-i mesa'i ederek maksadları uğrunda müştereken çalışmalıdırlar" demiştir.*" (AKİF HİKMET, "Servet ve Sermaye-i Haziranın Suret-i Teşkili ve Sosyalizm Fikri", İştirak, No: 2, 21 Haziran 1328). İlk adım budur, yani ezilen işçilerin ortak rakiplerine karşı birleşmesidir.

İştirak yazarlarına göre, birbirine karşı rakip olan bu iki sınıf arasında bir mücadele başlayacak ve bu mücadele sosyalizmi doğuracaktır: "*İki sınıf arasındaki mübareze gittikçe şiddet kesb edecek, sunuf-u amele ber devam-ı tekessüf ve tezayüd edecek. Burjuvazi ise, adeden az, halbuki serveten bîpâyân bir kuvvete mâlik olacaktır. Amele tezayüd ettikçe kesb-i kuvvet eyleyecek, parlamentoları kendi tarafından göndermiş olduğu mebuslarla dolduracak... Hükümetin şekl-i hâzırını tağyîr edecek. Şu halde bir an evvel sosyalizmi getirmek için amele sınıfının ittihadı elzemdir. Amele sınıfı umumi bir ittihadla burjuvaziye galib gelecektir.*" (ŞAHBAN, "Sosyalizmin Suret-i Tekemmülü", İştirak, No: 3, 5 Temmuz 1328) Amele sınıfının bu savaşta kazanmasının yegne şartı birleşmektir.

İşçiler bir araya gelip bu mücadeleyi yürütürken takip edecekleri metod ne olacak? Sosyalizmin gelmesinin yöntemi nedir?: "*Sosyalizm zannedildiği gibi bugünkü binay-ı medeniyeti tahrîb etmek arzusunda değildir. Eski sosyalistlerin bu hususdaki yanlış mütalaatını nazariyât-ı cedîde bize pek güzel bir suretde izah ediyor. Sosyalist kralı meşhur Karl Marks diyor ki: 'Yarının tezahürâtını bugünkü esbab ve avâmilde aramalıdır, kuway-ı umumiyenin yavaş yavaş hâkim olması pek meşru' bir keyfiyettir'. Nazariyat-ı cedîde bu vâdide büyük mücellledât teşkil ederek ilmî sosyalizm namı altında büyük bir ehemmiyet kesbetmiştir.*" (M. ALÂADDİN, "Sosyalizmin Menabi-i", İştirak, No: 2, 21 Haziran 1328). Bu pasajdan açıkça görüldüğü üzere, Sosyalizme demokratik yollardan erişilecektir. Devrim ile ilgili olarak hiç bir işaret yoktur.

Sosyalizmin nasıl geleceği sorusuna İştirakçilerin cevapları şu şekilde toparlanabilir: Önce işçiler sermayedara karşı birleşecek ve dünya kamuoyunu arkasına alacak. Ardından mücadeleye başlayacaklardır. Bunun için ise, parlamantarizm, mebusluk gibi yollar önerilmektedir.

SONUÇ

19. yüzyıl Osmanlı'da hem önemli modernleşme girişimlerinin başlatıldığı hem de Batı'daki önemli düşünce akım ve hareketlerinin Türkiye coğrafyasında temellerinin atıldığı bir dönemdir. Bu anlamda Osmanlı coğrafyasında "sol" hareket için bir milâd noktası aranacaksa, II. Meşrutiyet'in "hürriyet" ortamı kuşkusuz en uygun dönemdir. Sultan II. Abdülhamit döneminde bir anlamda yer altında örgütlenen tüm muhalif güçler, "Hürriyet'in İlanı" ile kısa bir süre için olsa bile, alabildiğince özgür bir ortam bulmuşlardır. Osmanlı sosyalistleri de bu özgürlüğü kullanan değişik siyasal ve toplumsal düşünce akımlarından birisidir.

Hilmi Bey önderliğinde bir araya gelen İştirak Çevresi, bütün eksikliklerine rağmen Osmanlı coğrafyası üzerinde ilk defa sosyalist unvanını kabul eden, sosyalizmi yaymayı hedefleyen yayınları resmen sahiplenen ve sosyalist adında bir parti kurmayı cesaretle deneyen ve "başaran" bir Türk hareketi olma özelliğine sahiptir. Entelektüel altyapı noksanlıkları sosyalizmi algılayış biçimlerini derinlikten yoksun bırakmıştır. Fakat hareketin modern Türkiye'nin oluşumunda önemli katkılarda bulunduğu da yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu gerçeklik, İştirak çevresinin sol ve sosyalizm anlayışını çözümlenmeyi gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma; modern Türk solunun ilk işareti olan İştirakçi Hilmi Bey ve onun etrafında örgütlenen ilk Osmanlı solcuları hakkında bilgi vermeyi ve onların en önemli entelektüel yayınları olan İştirak'in 1912 yılında onbeş günlük dergi formatında yayınlandığı ve sosyalizm hakkında önemli makaleler içeren üç nüshanın analizini kendisine konu edinmiştir. Bu üç nüshada yayınlanan makalelerde, sosyalizmin tanımlanması, sosyalizmin tarihi, sosyalizmin nasıl bir düzen öngördüğü ve sosyalist bir düzenin nasıl kurulacağı sorularına yanıt aranmıştır.

Kaynakça

- "İlk Sosyalist Kirmdir," *İştirak Dergisi*, No: 1 (7 Haziran 1328): 3-4.
- "Hek," *İdrak Gazetesi*, 28 Nisan 1335.
- AKIF HIKMET, "Servet ve Sermaye-i Haziranın Suret-i Teşekkülü ve Sosyalizm Fikri," *İştirak Dergisi*, No 2 (21 Haziran 1328): 18-19.
- BİRANKO MELCANOPULOS, "Sosyal Demokrasinin Zuhuru," *İştirak Dergisi*, No 2 (21 Haziran 1328): 25-26.
- BİRANKO MELCANOPULOS, "Bir Nakise-i İctimaiye," *İştirak Dergisi*, No 3 (5 Temmuz 1328): 42-44.
- CERRAHOĞLU, A. (1975), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı* (İstanbul: May Yayınları, Haşmet Matbaası).
- KAYGUSUZ, Bezmi Nusret (1965), *Bir Roman Gibi* (İzmir).
- M. ALAADDİN "Sosyalizmin Menabı", *İştirak Dergisi*, No 2 (21 Haziran 1328): 19-21.

M.T. "Sosyalizmin Tarihi," *İştirak Dergisi*, No 3 (5 Temmuz 1328): 36-40.

MEMDUH SÜLEYMAN, "Jean Jacques Rousseau ve Nazariyat-ı İctimaiye," *İştirak Dergisi*, No 1 (7 Haziran 1328): 7-9; No 2 (21 Haziran 1328): 19-21/ 29-30).

R S (Rifat Süreyya?), "Sosyalizmin Hülasası, (Tercüme): Birinci Bab Sosyalizmin Fıkr-ı Esasyesi," *İştirak Dergisi*, No: 1 (7 Haziran 1328): 14-16.

R S (Rifat Süreyya?), "Sosyalizm Nedir? Ve Maksud-ı Teşekkülü," *İştirak Dergisi*, No 1 (7-21 Haziran 1328): 2-3; No 2 (21 Haziran 1328): 30-32.

R S (Rifat Süreyya?), "Sefalet-i Beşeriye," *İştirak Dergisi*, No 1-2 (7-21 Haziran 1328): 4-5.

RUŞEN ZEKİ, "Sosyalizmin Terakkiyatı ve İstikbali," *İştirak Dergisi*, No 2 (21 Haziran 1328): 21-23.

ŞAHBAN, "Sosyalizmin Suret-i Tekemmülü," *İştirak Dergisi*, No 2 (21 Haziran 1328): 26-29; No 3 (5 Temmuz 1328): 44-47.

TEVETOĞLU, Fethi (1967), *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler 1910-1960* (Ankara: Komünizmle Mücadele Yayınları-Ayyıldız Matbaası).

TUNAYA, Tank Zafer (1996 a), *Hürriyet'in İlanı* (İstanbul: Arba Yayınları).

TUNAYA, Tank Zafer (1996 b), *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* (İstanbul: Arba Yayınları).

TUNAYA, Tank Zafer (1998), *Türkiye'de Siyasal Partiler C. 1 II. Meşrutiyet Dönemi* (İstanbul: İletişim Yayınları).

TUNÇAY, Mete (1991), *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* (İstanbul: BDS Yayınları).